

همچنین بحثی درباره پیشینه «پارسیان» و آئین آنان عرضه خواهد شد و شرحی درباره پیوند الیگارشسی پارسی با ایدئولوژی آریایی‌گرایی سده نوزدهم و اوایل سده بیستم. در این مجلد با تاریخچه «انجمن جهانی تنوسوفی» و سه رهبر نامدار آن (کلنل الکوت، مادام بلاواتسکی و آنی بزانت) و تکاپوهای نظری و سیاسی آن نیز آشنا خواهیم شد. این درواقع ادامه بحث «دسیسه‌های سیاسی و فرقه‌های رازآمیز» مندرج در جلد دوم است که به دلیل پیوند آن با الیگارشسی پارسی و ایدئولوژی آریایی‌گرایی در جلد چهارم مطرح خواهد شد. مباحث نظری مطروحه در این جلد، سهمی مهم در تکوین اندیشه سیاسی ایرانی در اواخر سده نوزدهم و اوایل سده بیستم داشت و در تحولات فکری مشروطه و پس از آن، و سرانجام ظهور سلطنت پهلوی، به شدت مؤثر بود.

شهبازی در جلد پنجم به طور کامل به ایران پرداخته است. به نوشته او، بخش مهمی از این جلد به تکاپوهای الیگارشسی زرسالار معاصر در ایران اختصاص دارد و در این میان تأکید خاص بر نقش الیگارشسی یهودی و پارسی و کارگزاران و وابستگان ایرانی آنان است. در کنار مباحث متنوع دیگر، بحثی مفصل درباره بانک شاهنشاهی ایران و انگلیس و جایگاه برجسته آن در تحولات سیاسی ایران ارائه شده و بخشی مستقل به کودتای ۱۲۹۹ و صعود سلطنت پهلوی اختصاص یافته است.

امید آنکه هرچه زودتر مجلدات بعدی این کتاب در اختیار علاقه‌مندان مباحث تاریخ معاصر ایران قرار گیرد.

ژویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی پرتال جامع علوم انسانی جزایر و مرزهای دریایی خلیج فارس

محمد عوادزاده

a a artm ar t | r a |
t y ar
r t

اهمیت سوق‌الجیشی خلیج فارس از دیرباز مطمح‌نظر ملل شرق و غرب بوده و همواره نیز هست. وجود سرزمینهای نفتخیز اطراف این منطقه بر اهمیت آن دوچندان افزوده و چشم طمع بیگانگان را بدین سبب طماع‌تر ساخته است. سهم ایران در این

منطقه، هم به لحاظ تاریخی و هم جغرافیایی، بیشتر از سایر کشورهای منطقه خلیج فارس است. از این رو مطالعات شناخت خلیج فارس در کشورمان از پیشینه‌ای ریشه‌دار حکایت دارد. جای‌جای نقاط مرز آبی ایران در خلیج فارس خود بازگوکننده گوشه‌ای از وقایع مهم تاریخ ایران است.

مجموعه بیست جلدی جزایر و مرزهای دریایی خلیج فارس^۱ به سرپرستاری ریچارد شوفیلد، از انتشارات «آرکایو ادیشنز» انگلستان شامل اسناد و مدارک مهمی درباره تاریخ خلیج فارس از سال ۱۸۳۵ تا ۱۹۶۰ (۱۲۱۴ تا ۱۳۳۹ ه. ش) میلادی است که برای اولین بار در سال ۱۹۹۰ به چاپ رسید. هدف از انتشار این مجموعه انعکاس اهمیت قابل توجه جغرافیای سیاسی خلیج فارس هم به لحاظ منطقه‌ای و هم بین‌المللی در دو قرن اخیر است. در دوازده جلد اول این مجموعه ارزشمند، تاریخ غالباً پرحادثه آبهای خلیج و جزایر آن (به استثنای بحرین) تا استقلال هند در ۱۹۴۷ به تفصیل بررسی شده. در اسناد این مجموعه موقعیت بین‌المللی، وضعیت استراتژیک و اهمیت اقتصادی جزایر خلیج فارس و نیز مداخلت آنها در دسیسه‌های پی در پی دربارهای سلطنتی و نقش نفوذی آنها در روابط انگلیس-اعراب، انگلیس-ایران و ایران-اعراب مورد بحث قرار گرفته است.

مقدمه دوازده صفحه‌ای این مجموعه که در آمدمی جامع و کلی بر هیجده جلد این مجموعه است از سه بخش تشکیل یافته که اطلاعات جالب و مجملی از مجموعه به دست می‌دهد. «طرح مختصر برخی از نکات برجسته»، «اشاره‌ای به منابع و ارائه اسناد این مجموعه» و «ملخص محتویات مجلدهای مجموعه» عنوان سه بخش مقدمه کتاب است که در جلد اول آمده.

بخش «طرح مختصر برخی از نکات برجسته»، در واقع تاریخچه خلیج است که اطلاعاتی کلی درباره اقتصاد و موقعیت استراتژیک و سیاسی خلیج و همچنین توسعه تدریجی قلمرو جزایر آن را در دوران قبل و بعد از اکتشاف نفت ارائه می‌دهد که بسیار جالب توجه است. چگونگی جمع‌آوری و محل و منابعی که این اسناد از آنجا استخراج شده‌اند در بخش «اشاره‌ای به منابع و ارائه اسناد» آمده است. در این بخش می‌خوانیم که حدود دوسوم اسناد این مجموعه از اداره اسناد عمومی در منطقه کیو w لندن تهیه شده و بقیه آنها از کتابخانه و اسناد اداره امور هند a rary a در بلک فری‌یرز a rary ، لندن، استخراج شده است. به طور کلی می‌توان گفت شش جلد اول این مجموعه که دوره‌ای از ۱۷۹۸ تا پایان جنگ بزرگ را در بر می‌گیرد شامل مکاتباتی است که عمدتاً از پرونده‌های سیاسی و سری استخراج شده‌اند و در کتابخانه و اسناد اداره امور هند، کاملترین تصویر تاریخی خلیج را در این زمینه ارائه داده است. از

زمان مذاکرات ایران و انگلیس در ۱۹۲۸ (۱۳۰۷ هـ ش) به بعد، می‌شود ادعا کرد که کاملترین منبع درباره توسعه تدریجی قلمرو جزایر و آبهای خلیج فارس را می‌توان از لابه‌لای اسناد بایگانی شده اداره اسناد عمومی در کیو‌گرد آورد. از این‌رو جای هیچ تعجیبی نیست که انبوه مکاتبات عمومی وزارت خارجه انگلیس تحت رده پربارترین منبع را برای مطالعه قلمرو دریایی در خلیج فارس فراهم می‌آورد. نکته بسیار ظریفی که در مقدمه کتاب آمده اشاره به نقش سلطه‌جویانه و تعیین‌کننده انگلیس در منطقه خلیج فارس دارد که به وضوح بدان اشاره شده است:

و سرانجام اینکه در راهروهای قدرت وزارت خارجه بود که تصمیمات حیاتی درباره اوضاع سرزمینی و بین‌المللی فلات قاره خلیج، جزایر آن، پایابها و آبهای داخلی اتخاذ و دیکته می‌شد. از این رو، مکاتبات مجلدات سیزدهم تا هیجدهم تا اندازه‌ای منحصراً از اسناد وزارت خارجه که در اداره اسناد عمومی نگهداری می‌شوند استخراج شده است.

اسناد این مجموعه، طبق خط‌مشی معمول این انتشارات، ترکیبی از رونوشت تلگرامها، نامه‌ها، معاهدات، گزارشها و یادداشت‌های غیررسمی است که مشخصه بسیاری از آثار انتشارات «آرکایو ادیشنز» است. هر مجلد از این مجموعه دارای فهرست مفصل توضیحی است که نه تنها خواننده را با جزئیات کار نویسنده، مخاطب و زمان نگارش اسناد آشنا می‌سازد بلکه توضیحات بسیار دقیقی درباره موضوع آنها با ذکر شماره و تاریخ به دست می‌دهد.

برای هر سه جلد این دوره، یک مقدمه نوشته شده است. مقدمه جلد‌های ۱ تا ۳ تاریخ بین‌المللی جزایر خلیج فارس در قرن نوزدهم را ترسیم می‌کند؛ مقدمه جلد‌های ۴ تا ۶ در برگرفته شرحی بر جزایر و آبهای خلیج در دو دهه اول قرن بیستم است؛ مجلدات ۷ تا ۹ نیز مقدمه‌ای دارد که به دوره پس از جنگ جهانی اول تا دسترسی به ذخایر نفتی ساحلی می‌پردازد که در اواسط دهه ۱۹۳۰، عامل بحرانی شده بود؛ مقدمه جلد‌های ۱۰ تا ۱۲ مروری دارد از نیمه دهه ۱۹۳۰ تا زمان استقلال هند در ۱۹۴۷؛ از آنجا که مبحث جغرافیای سیاسی حوزه خلیج با توسعه فلات قاره و رویه قانون آبهای سرزمینی ظاهر گشت از این‌رو مقدمه مجلدات ۱۳ تا ۱۵ و ۱۶ تا ۱۸ به دوره سازمان‌یافته‌ای از ژئوپولیتیک خلیج تا سال ۱۹۶۰ می‌پردازد.

جلد‌های ۱۹ و ۲۰ این مجموعه مشتمل بر ۲۳ برگ نقشه جغرافیایی تاریخی است که عمدتاً از مجموعه‌های وسیع بایگانی شده در اداره اسناد عمومی و کتابخانه و اسناد اداره امور هند در لندن استخراج شده است. در تهیه و آماده‌سازی این نقشه‌ها، از

مشاوره انجمن جغرافیایی سلطنتی و کتابخانه بریتانیا بهره گرفته شده است. قدیمی ترین نقشه این مجموعه را سروان جی. بی. بروکس^۲ به سفارش کمپانی هند شرقی در سال ۱۸۳۰ تهیه کرده است.

از صدها موضوعی که در این مجموعه درباره آنها سند ارائه شده می توان، به تفکیک مجلدات، به موضوعات زیر اشاره کرد:

جلد اول: اهمیت بین المللی جزایر خلیج فارس (شامل قشم، هرمز و خارک)؛ مکاتبات مستخرج از اسناد دولتی؛ بمبئی و ارتباط کمپانی هند شرقی با خلیج فارس؛ طرح اشغال جزیره خارک؛ ترتیباتی برای حفظ امنیت در خلیج؛ پیگیری بریتانیا برای یک پایگاه دریایی مناسب؛ پایگاه دریایی بریتانیا در جزیره قشم؛ مناقشات ایران و مسقط در مورد بندرعباس و جزایر تابع آن...

جلد دوم: گزیده مکاتبات محرمانه وزارت خارجه انگلیس در خصوص روابط ایران و انگلیس؛ آشوبهای بوشهر و انتقال موقت نمایندگی سیاسی بریتانیا از بوشهر به جزیره خارک؛ محاصره هرات از سوی ایران و اشغال جزیره خارک از سوی بریتانیا؛ تهاجمهای پی در پی نظامیان لار و شیراز به جزیره خارک؛ مکاتبات مربوط به شایعه حمله نیروهای عظیم ایران تحت فرماندهی والی کرمان به بندرعباس؛ تلاشهای ناموفق حکومت ایران برای بازپس گرفتن مالکیت بندرعباس؛...

جلد سوم: اشغال جزیره هنگام از سوی نیروهای انگلیس؛ مذاکراتی در باب ایستگاه تلگراف جزیره هنگام و موقعیت بین المللی آن؛ مکاتبات شیخ سعید، والی مسقطی پیشین بندر در مورد اشغال بندرعباس و توابع آن و بازپس گیری مجدد آن توسط حاجی احمد، والی بندرعباس و نواحی؛ یادداشتهای سیاسی حکومت هند درباره قلمرو حاکمیت عثمانی در طول ساحل عربی خلیج فارس؛ پیشنهاد فروش جزیره تنب به مسقط؛ تلاشهای گوناگون به منظور برقراری حاکمیت نفوذی در خلیج فارس؛...

جلد چهارم: اقدامات انگلیسها جهت سرکوب دزدان دریایی در خلیج فارس؛ اهتزاز پرچم بریتانیا در خلیج و جست و جو برای یافتن پایگاه دریایی؛ سواحل جنوبی تنگه هرمز؛ گزیده ای از گزارشهای بخش اطلاعات اداره دریاداری درباره منابع و استحکامات ساحلی خلیج فارس و خلیج عمان؛ مکاتبات مربوط به رقابت روس و آلمان در آبهای خلیج فارس؛ مکاتبات مربوط به جانشینی پرچم و گارد ایران به جای پرچم عربی در جزایر تنب و ابوموسی؛ مسئله حاکمیت بر جزایر سیری، تنب و ابوموسی که در سالهای

۱۹۰۳-۱۹۰۵ مورد بحث بوده است؛ ملخص مکاتبات راجع به رقابت

بین‌المللی و سیاست بریتانیا در خلیج فارس ۱۸۷۲-۱۹۰۵...

جلد پنجم: پیشنهاد نقشه‌برداری دریایی در خلیج فارس به دلیل ناکافی بودن نقشه‌های دربرگیرنده مناطق بین بحرین و شط‌العرب؛ ادعاهای ایران بر مالکیت جزایر تنب، ابوموسی، باسعیدو و سیری در زمان انعقاد کنفرانسهای صلح پس از جنگ؛ مکاتبات مربوط به شایعه نیت عثمانیها برای تقویت پایگاه خود در جزیره بویان؛...

جلد ششم: اسناد این جلد درباره اهمیت اقتصاد و توسعه آبها و جزایر خلیج فارس است؛ مکاتباتی درباره صید مروارید در خلیج؛ مباحثات انگلیس و آلمان در خصوص ذخایر خاک سرخ در جزیره ابوموسی؛ مکاتبات در مورد رقابت برای کسب انحصار استخراج خاک سرخ جزیره سیری؛...

جلد هفتم: مکاتباتی در خصوص خاک سرخ جزیره هرمز؛ مکاتباتی در باب پیشنهاد برای انتقال شورشیان دستگیر شده در عراق به جزیره هنگام؛ مکاتباتی درباره حقوق بریتانیا در دو جزیره باسعیدو و هنگام؛ یادداشت غیررسمی اداره امور هند درباره ایستگاههای تلگراف بی‌سیم در خلیج فارس؛ مکاتبات مربوط به مسئله دیدار کشتیهای جنگی بریتانیا از بنادر ایران و ماده مربوط به کشتیهای جنگی در پیش‌نویس معاهده ایران و انگلیس؛ اهمیت جزیره خارک برای اداره دریاداری بریتانیا؛...

جلد هشتم: مکاتبات مربوط به نامناسب بودن جزیره ابوموسی به عنوان باند فرود هواپیماهای انگلیس در مسیر خود به سمت هند؛ مکاتبات مربوط به مخزن مهمات نیروی دریایی بریتانیا در جزیره هنگام؛ تقاضای ایران برای برداشتن میله پرچم بریتانیا در جزیره هنگام و مسئله مذاکرات ایران و انگلیس بر سر پروتکل این جزیره؛ مکاتباتی در خصوص ادعاهای مالکیت ایران بر جزایر تنب و ابوموسی؛ مکاتبات مربوط به مذاکرات معاهده کلی ایران و انگلیس درباره مسئله خلیج فارس و سیاست بریتانیا در قبال جزیره هنگام.

جلد نهم: مکاتبات مربوط به امتیازهای معدنکاری ذخایر خاک سرخ در جزیره ابوموسی، هرمز و دیگر جزایر خلیج فارس؛ مکاتبات در خصوص مسائل معاهده کلی انگلیس-ایران و سیاست ایران در قبال حکومت بریتانیا؛ مکاتبات درباره پایگاههای دریایی بریتانیا در خلیج فارس؛ مکاتباتی در خصوص تخلیه نیروهای انگلیسی جزایر هنگام و باسعیدو؛...

جلد دهم: یادداشت غیررسمی حکومت هند درباره خلیج فارس؛ مکاتبات مربوط به پیشنهاد دولت ایران برای تحصیل مسئولیت سیستم تلگراف و بیسیم در خلیج فارس از شرکت تلگراف و بیسیم لندن؛ مکاتباتی در مورد چشم‌اندازهای روابط ایران و انگلیس و مذاکرات مربوط به مسائل مهم خلیج فارس شامل جزایر تنب و ابوموسی؛ مکاتبات در خصوص مسائل مهم ایران و انگلیس؛ حمل و نقل سلاح در خلیج فارس؛...

جلد یازدهم: مکاتباتی درباره حدود آب سرزمینی ایران؛ مکاتبات مربوط به مداخله ایرانیها در قایقهای بادبانی اعراب در خلیج؛ مکاتباتی در خصوص بررسیهای انجام گرفته از سوی شرکت نفت ایران و انگلیس درباره وضع جزایر سیری، تنب و ابوموسی؛...

جلد دوازدهم: مکاتبات در خصوص برنامه عملیات شرکت نفت بحرین در منطقه الحاقی بحرین؛ مکاتبات مربوط به پیشنهاد احداث بندر ام‌القصر عراق در خور زبیر؛ بخشی از یادداشتهای روزانه کنسولگری بریتانیا در بندرعباس درباره جزایر قشم و هرمز؛...

جلد سیزدهم: ملاحظاتی از جانب دولتهای انگلیس و امریکا در خصوص اصول و رویه‌هایی که در تقسیم حوزه‌های فلات قاره نفت خیز خلیج فارس به کار گرفته می‌شود؛ نهایی کردن پیشنهادهای تقسیم منابع فلات قاره‌ای خلیج فارس؛...

جلد چهاردهم: تمهیدات نهایی برای صدور بیانیه‌ای از جانب عربستان سعودی و دولتهای خلیج فارس تحت حمایت بریتانیا که قلمرو حاکم بر مناطق فلات قاره خلیج را توسعه دادند؛ مذاکراتی درباره امتیاز ساحلی قطر؛ سیاست اداره دریاداری انگلیس در قبال آبهای سرزمینی در پی صدور فرمان مه ۱۹۴۹ دولت سعودی؛ ادعاهای عربستان سعودی و بحرین در قبال جزایر و بخشهای فلات قاره‌ای خلیج فارس؛...

جلد پانزدهم: مشاوره و گفت‌وگو بین وزارت خارجه و اداره دریاداری بریتانیا بر سر تعیین منطقه مجاور؛ اختلاف نظر درباره چگونگی تعیین آبهای سرزمینی و جزایر؛ ادعاهای عربستان سعودی در مورد جزایر خلیج فارس؛ مباحثات و گفت‌وگو درباره حدود فلات قاره‌ای بحرین با قطر و عربستان سعودی؛ حدود عملیاتی شرکتهای نفتی در فلات قاره بحرین-قطر؛ مناقشات بین بحرین، عربستان سعودی و کویت بر سر مالکیت جزایر در خلیج فارس؛...

جلد شانزدهم، هفدهم و هیجدهم: ادعاهای ایران بر مالکیت جزایر سیری و ابوموسی؛ وضعیت سرزمینی جزیره ابوموسی؛ ادعاهای عربستان سعودی، کویت و ایران در مورد جزایر خلیج فارس؛ حاکمیت جزایر مختلف در بخش شمالی خلیج فارس شامل جزایر ام‌المرادم، کُبار و قارو؛ ادعاهای مغایر حکام قطر و ابوظبی در قبال حاکمیت جزیره حالول؛ جزایر و آبهای سرزمینی خلیج فارس؛ تبادل یادداشتهایی بین بریتانیا و ایران درباره دو جزیره فارسی و عربی؛ مکاتبات ایران و انگلیس در خصوص حاکمیت دو جزیره فارسی و عربی، مالکیت پرمناقشه جزیره تنب؛ تقاضای نیروی دریایی آمریکا برای استفاده از جزایر سیری و ابوموسی به عنوان پایگاههایی برای نقشه‌برداری آب‌نگاری آبهای خلیج فارس؛ ملاحظاتی در باب حدود فلات قاره در منطقه شمال خلیج فارس بین کویت، ایران و عراق؛ خودداری دولت ایران از پاسخ دادن به یادداشت بریتانیا در خصوص جزایر فارسی و عربی؛...

بی‌گمان مخاطبان این مجموعه مورخان علاقه‌مند به حوزه خلیج فارس و نیز کارشناسان علوم سیاسی این منطقه هستند که آن را به عنوان مرجعی پراهمیت برای مطالعه به آنان توصیه می‌کنیم.

پښتونستان ښوونځي
پښتونستان ښوونځي